

GINTARAS KABELKA

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

RACIONALIOJI REKONSTRUKCIJA IR FILOSOFIJOS ISTORIOGRAFIJA

The Rational Reconstruction and the
Historiography of Philosophy

SUMMARY

The article analyzes the development of the rational reconstruction concept, and reviews the evolution of its understanding by means of analytical philosophy's expression of logical analysis, a method of writing scientific history, to the postanalytical interpretation of the history of philosophy. The different images of philosophical development that are part of this method are made explicit, and the dependence of the success of the reconstruction on its theoretical assumptions and the problem of their choice is discussed, together with the adequacy of this method's results and power of explanation. On the grounds of different methodological concepts, a common model of rational reconstruction, which is intended for research into the history of philosophy, is attempted, and its constructivity and application boundaries are shown. The translation of past theories to modern terminology is considered an essential attribute of rational reconstruction. The conclusions of the article will be used for the identification and evaluation of the use of this method in Lithuanian historiography of philosophy.

ĮVADAS

Šiuolaikinėje mokslo filosofijoje, socialinių ir humanitarinių mokslų bei filosofijos istoriniuose tyrinėjimuose dažnai vartojamas terminas *racionalioji rekonstrukcija* (toliau tekste – RR). Šis terminas randamas įvairiuose teoriniuose konteks-

tuose, juo nusakomi įvairūs metodologiniai tikslai, dažnai turintys nedaug bendrų elementų. Terminu daugiareikšmiškumą lemia ir tai, kad itin retai kartu pateikiamos ir jo apibrėžtys – eksplikuojamos taisyklės, kuriomis remdamasis ty-

RAKTAŽODŽIAI: racionalioji rekonstrukcija, mokslo istorija, filosofijos istorija, rekonstrukcijų pliuralizmas.

KEY WORDS: rational reconstruction, history of science, history of philosophy, pluralism of reconstructions.

rinėtojas atlieka šią rekonstrukciją. Atrodytu, kad bet koks teorijų tyrimas yra rekonstrukcija, o kadangi kiekvienas tyrinėtojas laiko save racionalių (daugelis – racionaliausių), tai bet koks tyrimas neišvengiamai yra RR. Pastaruoju metu šis terminas pradėtas vartoti ir Lietuvos filosofijos bei sociologijos istoriniuose tyrimuose. Ši straipsnį lėmė siekis suformuluoti bendrąjį RR teorinį modelį, kuriuo remiantis būtų galima analizuoti Lietuvos filosofijos istorijos tyrimus – ieškoti juose RR taikymo praktinių pavyzdžių ir įvertinti jų aiškinamąją galią. Tam būtina iširti metodologinę literatūrą, kurioje pateikiamos RR teorinės sampratos, formuluojami jos kriterijai, nes įvairiuose tyrimuose, deklaruojančiuose, jog jie atlieka RR, šių kriterijų, kaip minėta,

dažniausiai nebūna. Straipsnyje siekiama šių tikslų:

- apžvelgti įvairias RR versijas ir nustatyti jos identifikacijos kriterijus, kurie leistų RR traktuoti kaip atskirą metodą, tinkamą filosofijos istoriografijai;
- eksplikuoti RR taikymo implikuojamas metodologines problemas;
- parodyti RR metodo efektyvumą ir jo taikymo ribas.

Straipsnyje iš dalies pasinaudota Greggo Alano Davio atliktu RR termino kilmės, vartojimo bei teorinės struktūros tyrimu¹. RR kilmę ir reikšmę filosofijos istorijos tyrimams bandyta reflektuoti ir Lietuvoje – Marija Oniščik aptarė šio metodo atsiradimą bei Richardo Rorty pateiktą jo sampratą².

RACIONALIOSIOS REKONSTRUKCIJOS SAMPRATŲ RAIDA

RR sąvokos ištakų randama pačioje analitinės mokslo filosofijos klostymosi pradžioje, kai buvo iškelta mokslo ir kasdienės kalbos loginės analizės idėja. Jos formuluotėse RR terminas dar nebuvo vartojamas. Logine analize siekta atlikti turimo žinojimo refleksiją eksplikuojant jame glūdinčias idealias struktūras. Rudolfas Carnapas pradėjo vartoti *rationalaus perkonstravimo* (vok. *rationale Nachkonstruktion*) terminą, laikytiną RR pirm-taku. Racionalaus perkonstravimo procedūra jis siekė mokslinio pažinimo ar net kasdienio gyvenimo teikiamą žinojimą (jis dažnai būna intuityvus, logiškai „nepadorotas“ ir sąmoningai nereflektuotas) „racionaliai sutvarkyti“ – pateikti jo formalią struktūrą, išdėstyti turinį preciziš-

kesne, logiškai griežta ir nuoseklia logistikos vartojama simboline kalba³. Čia jau išvelgiamas pirmasis RR struktūrinis elementas, išliekantis vėliau susiformavusiuose skirtinguose jos variantuose – dviejų žinojimo lygių perskyra. Tai pažymi Evaldas Nekrašas: „Interpretuojant loginę analizę kaip racionalią, loginę rekonstrukciją, reikia aiškiai skirti realiai, mokslo praktikoje vartojamą kalbą ir kalbą, į kurią verčiamos pirmosios kalbos sąvokos ir teiginiai, kalbą, kuri panaudojama faktiškai vartojamos mokslo kalbos išraiškoms patikslinti, jų pažintiniam statusui nustatyti“⁴. Racionalusis rekonstruktoriaus, siekiantis racionalizuoti dar nepakankamai racionalių episteminių darinių, neišvengiamai privalo turėti turtin-

gesnes ir metodiškai efektyvesnes conceptualines priemones nei rekonstruojamasis žinojimo lygmuo. Tai reiškia, kad tokia RR samprata suponuoja, kad egzistuoja metateorija, gausenės žodynas, pažangesnė rekonstruktoriaus teorinė pozicija. Šioje schemoje glūdi dar vienas RR esminis elementas – jos retrospektyvumas. RR neatranda naujų žinių, ja siekiama „pagerinti“ jau egzistuojančias žinojimo struktūras. G. A. Davia teigia, jog „racionalioji rekonstrukcija kaip racionali *vėl-konstrukcija* (re- kaip *vėl*) siekia padaryti objektą *sau tapatesnį*, t. y. išskiria esminius jo elementus ir juos restruktūruoja bei performuluoja“⁵. Galima teigti, kad RR retrospektyvumas (*vėl* aspektas) lėmė tai, jog ši rekonstrukcija iš mokslo filosofinių tyrinėjimų instrumento ilgainiui virto mokslo istorijos rašymo metodu, kai pakito mokslo filosofijos pažintiniai interesai ir „mokslo loginio rekonstravimo problema 6-ajame dešimtmetyje prarado savo reikšmingumą, užleisdama vietą mėginimams racionaliai rekonstruoti mokslo raidą“⁶. RR tapo mokslo istorinės raidos aiškinimo sinonimu – racionaliai rekonstruoti mokslo praeitį reiškę sukonstruoti kokią nors mokslinio žinojimo augimo schemą, pagrįstą tyrinėtojo sava metodologine koncepcija ir jo simpatijomis nuosekliai evoliucionuojančio žinių kaupimo, revoliucinių žinojimo lūžių ar kitokiam mokslo raidos vaizdinui. Daugelis žymiausių mokslo istorijos metodologų (Karlus Raimundas Popperis, Imre Lakatosas, Thomas Samuelis Kuhnas) kalbėjo apie poreikį rekonstruoti mokslo raidą, bet RR terminas nebuvo nuosekliai vartojamas (išimtis – Laka-

toso veikalai). Pavyzdžiui, Popperis rėmėsi mokslo probleminės situacijos objektyvaus istorinio supratimo samprata, kurią siekė taikyti mokslo teorijų aiškinamosios galios, t. y. jos conceptualinio naujumo, eksplikacijai ir supratimui. Ši stengėsi padaryti kuo objektyvesnį – abstrahuotą nuo psichologinių ar sociologinių prielaidų, aiškinamąją teoriją nagrinėjantį istoriniame jos formavimosi kontekste⁷. Mokslinio žinojimo augimą Popperis traktavo savo koncepcijos – falsifikacionizmo – požiūriu, ne kaip nuolat pasikartojančią paradigmų kaitą ar kumuliatyvų procesą, bet kaip pažinimo klaidų pašalinimo procesą⁸. Tačiau kai kurie tyrinėtojai šioje metodologijoje linkę išvelgti kumuliatyvaus modelio implikacijas: „Racionaliosios rekonstrukcijos idėja tiesiogiai susijusi su kumuliatyviu mokslo modeliu: mokslininkai klaidų keliu eina tiesos link, t. y. prie tokio žinojimo lygio, kuriame yra pats mokslo istorikas“⁹. Galima teigti, kad iš anksčiau išskirtų RR dviejų žinojimo lygmenų Popperis teikia pirmenybę pirmajam (rekonstruojamajai istorinei mokslo problemai), o ne antrajam (savo teorinei pozicijai pagrįsti); jo metodas artimesnis tokiam tipui istorinių rekonstrukcijų, kuriose minimalizuojama tyrinėtojo formuluojamo teorinio „antstato“ reikšmė teorijų istorijai suprasti.

I. Lakatosas RR terminą vartojo kurdamas mokslinių tyrimo programų (angl. *research scientific programs*) metodologiją, kuria siekė racionaliai rekonstruoti mokslo raidą¹⁰. Šiame straipsnyje nėra svarbu eksplikuoti jo metodologiją, pakaks išryškinti jos implikuojamas

su RR susijusias problemas, svarbias ir filosofijos istoriografijai. Lakatosas RR metodo konceptualinėje struktūroje pabrėžė: a) tyrinėtojo pasirenkamos meta-teorijos sąlygiškumą; b) jos galimybių neapibrėžtą daugybę; c) su tuo susijusių kvestionuotiną RR adekvatumą; d) RR normatyvų pobūdį. „Tikroji mokslo istorija visada turtingesnė nei jos racionaliosios rekonstrukcijos. (...) Jeigu mokslo istoriko metodologija priveda jį prie blogos racionaliosios rekonstrukcijos, tai jis gali taip perskaityti istoriją, kad ji sutaptų su jo rekonstrukcija, arba priėti išvadą, kad mokslo istorija iš dalies yra iracionali.¹¹“ Lakatosas išryškino svarbų RR elementą, kuris svarstytas ir filosofinėse diskusijose apie praeities teorijų supratimą – RR rezultatų priklausomybę nuo pasirinkto rekonstravimo instrumentarijus, koncepcijos, į kurios kalbą verčiama rekonstruojamoji teorija. Keleto rekonstrukcijų galimybė ir su tuo susijęs absoliutaus adekvatumo („vienintelės tiesos“) praradimas laikomas ne neišvengiama blogybe, o pozityvaus teorinio pliuralizmo išraiška. Dar vienas Lakatoso pabrėžtas RR bruožas – jos normatyvumas – papildo šios metodologijos sampratą vertinamuoju aspektu, kuris filosofijos istoriografijos kontekste tampa vienu svarbiausių RR identifikacijos kriterijų. Ši metodologija nėra tik tiriamajai teorijai imanentiška analizė – loginio nuoseklumo „sutvarkymas“, implikatyvių elementų išsklaida ir aiškinimas remiantis teorijos kontekstu. Tai plačioji rekonstrukcijos prasmė, būdinga daugeliui teorijų istorinio tyrimo būdų. RR siaurąja prasme, kaip atskiram

metodui, būdingas tam tikras (visuotinai neapibrėžtas, priklausantis nuo konkrečių atvejų) rekonstruojamosios teorijos *vertinimas* remiantis pasirinkta teorine pozicija, sudarančia normatyvumo pagrindą. Minėtos pozicijos pasirinkimas ir vertinimo adekvatumas laikytini vienomis svarbiausių RR problemų.

Mokslo istorikai RR būdu siekė paaiškinti mokslo teorijų istorinę raidą, o filosofijos istoriografijoje raida šiuo būdu neaiškinama, jos vaizdinys pasirenkamas dar prieš atliekant RR, yra jos prielaida. RR čia taikoma atskiram teoriniam dariniui aiškinti, todėl keičiasi jos pobūdis – iš istorinės raidos konstravimo priemonės ji transformuojasi į praeities teorijos „vertimo“ būdą.

RR kaip filosofijos istoriografijos metodą vienas pirmųjų ėmė svarstyti R. Rorty¹². Jis RR nagrinėjo greta kitų jo paties išskirtų filosofijos istorijos rašymo metodų, jo vadinamų „žanrais“ – istorinės rekonstrukcijos, dvasios istorijos (vok. *Geistesgeschichte*), doksografijos ir intelektualinės istorijos. Tai pakankamai abstrakti metodologinė tipologija, todėl ir į ją įtraukta rortiškoji RR eksplikacija nepasižymi dideliu informatyvumu ar itin konstruktyviais elementais. Rorty nepateikia originalios RR sampratos, neformuluoja jos taikymo konkrečių taisyklių, o šiuo terminu įvardija ir aprašo analitinės filosofijos atstovų filosofijos istorijos tyrinėjimus, kuriuose jie praeities filosofus siekia padaryti savo amžininkais, pastarųjų teorijas išversdami į šiuolaikinės filosofinės terminijos kalbą. Greta šio, jau žinomo RR struktūrinio elemento, Rorty iki kraštutinumo su-

reikšmina galimybę pasirinkti teorines pozicijas ir iš to kylantį RR pliuralizmą. Pasak jo, atsižvelgiant į pasirinktą teorinę poziciją, arba filosofinį žodyną, kontekstą, į kurį įvedamas tiriamas tekstas, gali būti atlikta daugybė skirtingų racionaliujų rekonstrukcijų, kurios nesutampa ir negali sutapti¹³. Toks RR santykiumas implikuoja tai, jog racionalaus rekonstruktoriaus užimama teorinė pozicija, iš kurios jis vertina praeities koncepcijas ir kuri iki tol laikyta praeities filosofų pateiktų problemų sprendimų vertinimo norma, filosofinių problemų raidos tęstinumo ir skirtingų epochų teorijų bendramatiškumo garantu, praranda savo reikšmę ir tampa vienu iš galimų, atsitiktinių, „neprivilegiuotų“ filosofinių žodynų. Rorty atmeta racionaliojoje rekonstrukcijoje implikuojamą filosofijos pažangios raidos vaizdinį ir teigia radikalųjį istorizmą, kontekstualizmą ir skirtingų epochų mąstymo nebendramatiškumą. Pasak jo, mūsų keliami klausimai gali būti geresni už praeities klausimus, bet tai nereiškia, kad tai tie patys klausimai¹⁴. RR tokia teoriniame kontekste pateisinama kaip skirtingų žodynų tarpininkė, priemonė suaktualinti praeities teorizavimus. Šis aktualizmo akcentas yra konstruktyviausias tokios RR sampratos bruožas: juo pabrėžiama, kad kiekviena šiuolaikinė filosofinė kryptis skirtingai suvokia praeities filosofavimus – šių reikšmė priklauso ne nuo jų indėlio į antlaikinę idealiąją sritį (Popperio „trečiasis pasaulis“), bet (daugiausia) nuo juos suvokiančiojo tyrinėtojo teorinių prielaidų visumos, jo vartojamo žodyno.

Galima iš dalies pritarti Rorty filosofijos pažangios raidos vaizdinio neigimui, bet besąlygiškai perimti jo tezę apie skirtingų mąstymo epochų nebendramatiškumą būtų keblu. Rorty radikaliai liberalistinę nuostatą derėtų apriboti bent minimalaus problemų istorinio tęstinumo bei praeities ir šiuolaikinio filosofavimo lygių conceptualinės tapatybės sąlyga: net ir tarus, kad bet kurią praeities teoriją galima išversti į bet kurio šiuolaikinio filosofinio žodyno kalbą, tokia „vertime“ reikėtų laikytis probleminės tapatybės principo. Praeities problema negali būti rekonstruojama atsitiktinai (savavališkai) pasirinktos šiuolaikinės problemos conceptualinėmis priemonėmis: jos turi būti susietos tam tikro perėmimo principo, kurią apibrėžti galima įvairiai – kaip senos problemos ir naujų jos sprendimo būdų ar nebeegzistuojančių problemų bei naujų jų formuluočių ryšį ir pan.

Greta mokslo istorijos ir filosofijos metodologų bei filosofų analitikų formuluojamų RR teorinių sampratų ir jų vykdomų praktikų, RR sąvoka vartojama ir struktūralistiniuose įvairių teorijų tyrimuose, dažniausiai ji vadinama struktūralistine rekonstrukcija¹⁵. Tai specifinė struktūralistinė procedūra, bet filosofinei RR sampratai gali būti vertingas jos elementas, susijęs su teorijų raidos problematika. Struktūralistinę rekonstrukciją formulavęs ir taikęs Werneris Diederichas teigė, kad teorijų raida (pažanga) yra naujų sąvokų įvedimas ir integravimas į esamos teorijos elementų struktūrinius ryšius¹⁶. Filosofijos istoriografijos RR šis kriterijus gali būti nau-

dingas kaip apribojimas, neleidžiantis savavališkai pasirinkti rekonstravimo pozicijos ir taikyti rekonstruojamajai teorijai problemiška neadekvačių terminų: rekonstrukcijoje vartojamas šiuolaikinis filosofinis žodynas bei problematika turi organiškai susisieti su rekonstruojamąja teorija, negali būti jai primesti „iš išorės“, nesiremiant jokia problemų tęstinumo principu; rekonstrukcijos rezultatai turi būti praeities teorijos konstruktyvus papildymas.

Kai kurie analitinės filosofijos atstovai bandė preciziškai eksplikuoti RR struktūrą ir aprašyti jos elementus. Andreas Kamlahas RR objektą išskaidė į sąvokas, metodus ir teorijas. Konceptualinėje RR struktūroje jis skyrė deskriptyvų ir preskriptyvų aspektus, kuriuos susiejo su skirtingu objekto lygmeniu: sąvokų rekonstrukcija esanti deskriptyvi, metodų – preskriptyvi, teorijų – arba deskriptyvi, arba preskriptyvi¹⁷. Taigi šis tyrinėtojas manė, kad RR, atsižvelgiant į jos objekto struktūrinį lygmenį, gali būti ir vien tik deskriptyvaus pobūdžio, t. y. neturėti vertinamojo aspekto. Toks požiūris nulemtas RR sampratos, kad ši yra kokio nors teorinio darinio

imanentinė loginė analizė, neapimanti skirtingų laikotarpių konceptualinių žodynų santykio. G. A. Davia patikslino Kamlaho nuostatą teigdamas, kad deskriptyvumo ir preskriptyvumo nereikia suprasti kaip metodologinės priešpriešos ar skirtingų RR rūšių. Pasak jo, šie RR konceptualinės struktūros aspektai nėra opozicijos, tai atskiri RR procedūros etapai: pirmoji jos pakopa yra deskriptyvi, eksplikuojanti tiriamojo objekto loginę struktūrą, antroji – preskriptyvi, vertinančioji, taikanti pasirinktos rekonstravimo koncepcijos priemones¹⁸. Šiai RR struktūros sampratai galima pritari: kadangi dažnai teorijų rekonstrukcija apsiriboja tik pirmuoju minėtu etapu, rekonstruktoriui nepateikiant vertinimo iš jo pasirinktos teorinės pozicijos, tai tokią procedūrą reikia laikyti rekonstrukcija plačiąja prasme, kurios bruožų esama įvairaus pobūdžio tyrimuose. RR siaurąja prasme, kaip dviejų žinojimo lygių sintezė, privalo atlikti ir antrąjį minėtą etapą, t. y., kaip minėta, vertinamasis aspektas yra būtinas jos bruožas, kuris kartais gali būti ir tiesiogiai neišreikštas – glūdėti pačiame konceptualinio „vertimo“ veiksmo.

RACIONALIOSIOS REKONSTRUKCIJOS STRUKTŪRINIAI ELEMENTAI

Remiantis aukščiau pateiktu RR sampratų ir šio metodo elementų bei problemų glaustu išdėstymu bei vertinimu, panaudojant skirtingų sampratų eksplikuojamus svarbiausius RR bruožus, galima bandyti suformuluoti šios rekonstrukcijos bendrąjį teorinį modelį, pritaikytą filosofijos istoriografijai – skirtą

praeities filosofinėms teorijoms rekonstruoti bei aktualizuoti. Tokio tipo RR turėtų sudaryti:

- 1) objektas – rekonstruojamasis teorinis darinys: terminija, metodas, problema, jos sprendimo būdai (teorijos) ir kita. Tai trivialus reikalavimas, būtinas bet kokio pobūdžio tyrimui. Nuo rekonst-

ruojamojo lygmens struktūros priklauso RR sudėtingumas: atliekant ją terminijos lygmeniu pakanka istorinio laikotarpio terminus pakeisti atitinkamais šiuolaikiniais terminais, pateikiant tokio veiksmo probleminį pagrindimą; rekonstruojant metodą, problemą ar teoriją reikia eksplikuoti jų konceptualinę struktūrą, jos elementus aprašyti šiuolaikine terminija ir vertinti remiantis dabartinių problemų sprendimo lygiu.

2) rekonstrukcijos priemonė – rekonstruktoriaus pasirinktoji šiuolaikinė teorinė pozicija. Tai svarbiausias RR elementas, kurio pasirinkimas lemia šios rekonstrukcijos efektyvumą, adekvatumą ir sukuriama istorinio teorinio aiškinimo konstruktyvumą. Skirtingos RR sampratos įvairiai apibrėžia šio pasirinkimo laipsnį, kai kurios (R. Rorty) teigia visišką tyrinėtojo laisvę rinktis norimą rekonstravimo poziciją. Bendrajame RR modelyje derėtų vengti kraštutinių nuostatų ir teorinės pozicijos pasirinkimą apriboti probleminiu principu: ši pozicija gali būti pagrįsta bet kokios šiuolaikinės filosofinės krypties prielaidomis, bet rekonstruojamasis ir rekonstruojantysis lygmenys privalo būti susieti bendra problema (pvz., loginė problematika negali būti rekonstruojama ontologijos teorinėmis priemonėmis ir pan.), nesvarbu, kokio istorinės raidos modelio laikosi rekonstruktorius. Skirtingomis filosofinėmis prielaidomis (pvz., fenomenologijos ir analitinės filosofijos) pagrįstos tos pačios problemos rekonstrukcijos gali duoti skirtingus rezultatus, tačiau to nebūtina vertinti adekvatumo–sąlygiškumo perskyros požiūriu: RR ne-

atkuria praeities filosofo mąstymo pirminių intencijų, bet parodo jo *reikšmingumą* šiuolaikinio filosofavimo požiūriu. Vienintelė „objektyvi“ reikšmė negalima dėl filosofinio mąstymo pliuralizmo.

3) rekonstrukcijos objekto vertinimas konceptualinio pažangumo požiūriu, kuris priklauso nuo RR implikuojamo filosofijos raidos modelio. Dažniausiai RR atliekantys tyrinėtojai laikosi „nuosauka“ raidos vaizdinio, filosofijos istoriją traktuoja kaip filosofinių problemų sprendimo būdų nuoseklią pažangą, konceptualinių priemonių gausėjimą ir jų aiškinamosios galios augimą. Galimos įvairios tokio modelio variacijos (šiuolaikiniai problemų sprendimai nelaikomi geresniais nei praeities, tik vartoja gausesnę teorinę žodyną; dabarties ir praeities teorijos lygiavertės, antrosios gal net aukštesnio lygio, tačiau tai tų pačių, amžinų, nuolat besiplėtojančių problemų sprendimai ar pan.), bet jos išlaiko išvardytus esminius raidos sampratos bruožus. Tokia samprata pagrįsta RR savo užimamą rekonstravimo teorinę poziciją dažniausiai laiko pažangiausiu filosofijos raidos tašku, turinčiu turtingiausias teorines priemones, kurios leidžia rekonstruoti, suaktualinti praeities mąstymą, parodyti jo laimėjimus, produktyvias išvalgas ir kartu istoriškumo nulemtą jo vartojamų teorinių priemonių netobulumą, neišbaigtumą. Silpnesniąją progresyvumo versiją palaikanti RR nelaiko savosios pozicijos pažangesne, ją suprantą kaip ankstesnių problemų tolesnį plėtojimą kitomis (nebūtinai tobulesnėmis) teorinėmis priemonėmis, pakitusiu filosofiniu žodynu. Galima ir atvirkštinės

RR versija: dabartinių teorijų redukcija į praeities problemų sprendimo būdus, šiuos laikant vertingesniais ir taip parodant galimybes tobulinti šiuolaikinį filosofavimą. Tam tikrą teorijų raidos regresyvumo laipsnį pripažįstanti RR vis tiek išlaiko esminę šio metodo struktūrą, kurioje laiko atskirti teoriniai lygmenys sukeičiami vietomis, bet išlaikomas jų tarpusavio santykio nustatymas. Radikalų istorizmą, skirtingų epochų mąstymo nebendramatiškumą, teorinių pozicijų absoliutų konvencionalumą teigiančios racionaliosios rekonstrukcijos laikytinos „nukrypimu nuo normos“ ir dėl jų keliamų istorinės raidos, probleminio tapatumo ir kitų problemų nepriskirtinos šio metodo standartui.

Šis iš skirtingų RR sampratų esminių elementų suformuluotas rekonstrukcijos modelis yra gana formalus pobūdžio – jis pateikia metodo struktūrą, bendruosius, formalius jos bruožus, leidžiančius identifikuoti RR kaip atskirą teorijų tyrimo metodą, tačiau nenurodo konkrečių rekonstravimo procedūros taisyklių arba praktinių RR principų. Dėl pasta-

rujų stokos metodologinėje literatūroje RR praktinis taikymas įvairuoja, priklauso nuo tam tikrų konkretaus tyrimo siekių, tiriamojo objekto specifikos ir panašiai. Tai nėra RR, kaip metodologijos, negatyvus bruožas ar išskirtinis trūkumas: beveik visos filosofijos istorijos tyrimų metodologijos neturi griežtų, visuotinai priimtų kriterijų, tiksliai nusakančių praeities filosofavimų vertinimo mechanizmą – tai paliekama atskiro tyrinėtojo kūrybiškumo laisvei; kita vertus, tai netrukdo identifikuoti filosofijos istoriko taikomos metodologijos, kuri atpažįstama iš bendrųjų jos elementų. Be to, čia pateikta RR bendrosios struktūros eksplikacija yra tam tikras idealusis tipas, abstraktus modelis, filosofinėje istoriografinėje praktikoje retai aptinkamas grynųjų pavidalu. Kad kokį nors teorijų tyrimą būtų galima identifikuoti (kad ir su išlygomis) kaip RR, jo conceptualinėje struktūroje turėtų būti bent svarbiausias RR veiksmas – praeities teorijų vertimas į šiuolaikinės filosofinės problematikos terminiją ir šiuo veiksmu atliekami vertinimai.

RACIONALIOSIOS REKONSTRUKCIJOS PRODUKTYVUMAS IR RIBOS

RR būdu ne aprašomas „objektyvus“ filosofijos istorijos vaizdas (prie jo nieko nepridedant „nuo savęs“ – tai buvo empirinės istorinės XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios filosofijos istoriografijos idealas), o parodomas praeities mąstymo aktualumas šiuolaikiniams problemų sprendimo būdams ir kartu pastarųjų ištakos praeityje. Tai drąsus aktualistinis projektas, nuolat balansuo-

jantis tarp konstruktyvaus dialogo su praeitimi ir nepagrįstų, savavališkų interpretacijų, nepateikiančių efektyvaus istorinio aiškinimo (tokių rekonstruojamajam objektui neadekvačių interpretacijų atsiradimo sąlyga yra tam tikra „teorinio solipsizmo“ situacija, kai tyrinėtojas suabsoliutina savąsias teorines prielaidas ir nesugeba atlikti RR dviejų žinojimo lygių sintezės, lieka šiuolaiki-

nio filosofavimo ribose). Palyginti su kitais filosofijos istorijos rašymo metodais, RR kompetencijos ribas (metodologinius rėmus) sudaro tai, kad ji veikia problemų sprendimų, teoretizavimų rezultatų lygmeniu¹⁹: tai reiškia, kad ši rekonstrukcija neapsiriboja grynai deskriptyviu lygmeniu (kaip doksografiniai „nuomonių sąvada“) ar istoristiniu teorijos atsiradimo priežasčių svarstymu; kita vertus, RR nesiima nagrinėti metafilosofinių klausimų – problemos susiformavimo filosofinių prielaidų, jos egzistencinio reikšmingumo, antlaikinės vertės ir panašiai. RR objektas yra gatavas filosofavimo rezultatas, jo teorinės reikšmės nustatymas, o ne kontekstualizuojantis priežastinis tyrimas. RR „žemutinė“ riba yra deskriptyvi, nereflektuojanti istoriografija, „viršutinė“ – grynai spekuliatyvi filosofijos istorija, apmąstanti filosofijos raidos metafizines sąlygas. RR siekia būti adekvatumo ir conceptualumo sinteze, kraštutinių istoriografinių pozicijų vidurio keliu, dėl ko ji susilaukia priekaištų iš abiejų minėtų stovyklų atstovų: doksografai racionaliuosius rekonstruktoriaus kaltina tuo, kad jie „primeta“ praeities filosofams tai, ko šie niekada nemąstė, o spekuliatyvieji filosofijos interpretatoriai RR laiko priemone subanalinti ir sureliatyvinti galias ir amžinai vertingas filosofines išvalgas. Ka-

dangi RR ištakos slypi analitinėje filosofijoje, o ir ši metodą praktikuojančių tyrinėtojų didelę dalį sudaro analitinės filosofijos atstovai (ar jai pritariantys filosofijos istorikai), tai ir RR kritikos turinys atitinka analitinės filosofijos diskusijų su kitomis šiuolaikinėmis filosofijos kryptimis tematiką.

Dėl minėtos RR „analitinės“ kilmės ir preciziškos probleminės kompetencijos šis metodas itin konstruktyviai taikomas logikos istoriografijoje, kurioje išvengiama filosofijos istorijai būdingų abejonių dėl skirtingų laikotarpių teorijų bendramatiškumo ar problemų istorinio tęstinumo. Esama atveju, kai logikos istorinei problematikai rekonstruoti nepakanka turimų šiuolaikinių problemų sprendimų priemonių ir RR rezultatu tampa naujų teorijų sukūrimas²⁰. Tai RR konstruktyvumo viršūnė, kai ši iš istorinio aiškinimo metodo virsta teorijų plėtotės priemone. Dar vienas būdas padidinti RR efektyvumą – įtraukti ją į platesnį istoriografinį tyrimą, greta rekonstrukcijos apimanti ir kitus praeities tyrinėjimo metodus – istorinio probleminio konteksto analizę, filosofinės problemos santykį su sociokultūrine aplinka ir panašiai²¹. Tokia kooperacija pašalina RR, kaip ir kiekvienam metodui, būdingą ribotumą ir sukuria platesnio pobūdžio istorinį aiškinimą.

IŠVADOS

1) RR ištakomis laikytina analitinės filosofijos pradininkų plėtotą *racionalaus perkonstravimo* procedūra, taikyta kalbos loginėje analizėje. Vėliau

(XX a. 6-ajame dešimtmetyje) RR tapo mokslo istorijos rašymo metodu (įvardytu skirtingais terminais), kuriuo siekta paaiškinti mokslinių teo-

- rijų raidą iš pasirinktos (plėtojamos) koncepcijos pozicijų. Struktūralistiniuose teorijų tyrimuose RR traktuojama kaip naujų sąvokų įvedimas į esamos teorijos struktūrinius ryšius.
- 2) R. Rorty RR terminu įvardijo analitinių filosofų atliekamas praeities teorijų interpretacijas, kurių svarbiausias bruožas – pirmtakų mąstymo suaktualinimas, jo vertimas į šiuolaikinę filosofinę kalbą. Rorty samprata itin liberali, teigianti, kad rekonstravimo teorinė pozicija laisvai pasirenkama, ir neigianti problemų istorinį tęstinumą, atskirų epochų mąstymo bendramatiškumą.
 - 3) RR bendrąjį modelį (idealų tipą) sudaro jos objektas (terminija, metodai, problemos, jų sprendimo būdai), pasirinktoji teorinė pozicija (rekonstravimo instrumentas – tam tikras šiuolaikinis filosofinis žodynas), vertinamasis aspektas, priklausantis nuo pasirinkto filosofijos raidos vaizdinio (progresyvumas, regresyvumas, neutrali problemų plėtotė). Rekonstruojamasis ir rekonstruojantysis lygmenys turi būti susieti probleminiu principu, užtikrinančiu RR adekvatumą ir konstruktyvumą.
 - 4) RR conceptualinė kompetencija apsiriboja teorizavimo rezultatų lygmeniu, ji nesvarsto teorijos genezės problemų ar metafilosofinių klausimų. RR siekia būti adekvatumo ir conceptualumo filosofijos istoriografijoje sinteze. Konstruktyviausias jos bruožas – gebėjimas virsti priemone pagerinti problemų teorinius sprendimus. RR galima kooperuoti su kitomis istoriografinėmis metodologijomis. Galimo RR neadekvatumo priežastis – rekonstravimo pozicijos suabsoliutinimas ir negebėjimas atlikti dviejų žinojimo lygių sintezės.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr.: G. A. Davia. *Thoughts on a Possible Rational Reconstruction of the Method of 'Rational Reconstruction'*, in <http://www.bu.edu/wcp/Papers/Scie/ScieDavi.html> [žiūrėta 2005 10 18].
- ² Žr.: M. Oniščik. Rational Reconstruction: an Approach to a History of Philosophy, in *Soter*, Nr. 16(44), 2005, p. 243–250.
- ³ Žr.: R. Carnap. *Der logische Aufbau der Welt*. – Berlin, S. 137–139.
- ⁴ E. Nekrašas. Analizės samprata loginio empirizmo filosofijoje, in *Problemos*, Nr. 25, 1980, p. 75.
- ⁵ G. A. Davia, *op. cit.*, p. 5.
- ⁶ S. Jankauskas. Mokslo istorijos racionalus rekonstravimas: problema ar pseudoproblema, in *Problemos*, Nr. 32, 1984, p. 100.
- ⁷ Žr.: K. R. Popper. *Objective Knowledge*. – Oxford, 1972, p. 134, 166–177.
- ⁸ Žr. ten pat, p. 134.
- ⁹ М. А. Розов. История науки и проблема ее рациональной реконструкции, in *Философия науки: Проблемы рациональности*. – Москва, с. 341.
- ¹⁰ Jis mokslo istorijos RR procedūrą išdėstė straipsnyje „Mokslo istorija ir jos racionaliosios rekonstrukcijos“. Naudotasi straipsnio rusišku vertimu, išspausdintu straipsnių rinkinyje: *Структура и развитие науки*. – Москва, 1978.
- ¹¹ Ten pat, p. 231, 246.
- ¹² Jo filosofijos istoriografijos „žanrų“ aptarimą žr.: R. Rorty. *The Historiography of Philosophy: Four Genres*, in *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. – Cambridge, 1984.
- ¹³ Žr. ten pat, p. 5–6.
- ¹⁴ Žr. ten pat, p. 15.

- ¹⁵ Jos eksplikavimo ir taikymo pavyzdį žr.: W. Diederich. *Strukturalistische Rekonstruktionen*. – Braunschweig, 1981.
- ¹⁶ Žr. ten pat, p. 77.
- ¹⁷ Žr.: A. Kamlah. *Wie arbeitet die analytische Wissenschaftstheorie?*, in *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, Nr. 11, 1980, S. 23–44.
- ¹⁸ Žr.: G. A. Davia, *op. cit.*, p. 5.
- ¹⁹ Žr.: R. Rorty, *op. cit.*, p. 8–9.
- ²⁰ Toks pavyzdys yra Jano Łukasiewicziaus atliktas Aristotelio logikos tyrimas. Žr.: J. Łukasiewicz. *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic*. – Oxford, 1957.
- ²¹ Reprezentatyviausias tokio RR derinimo su kitais filosofijos istorijos tyrimo elementais pavyzdys Lietuvoje yra Romano Plečkaičio veikalas *Lietuvos filosofijos istorija, t. 1: Viduramžiai – Renesansas – Naujieji amžiai*. – Vilnius, 2004. Minėto derinimo bruožų esama ir Marijos Oniščik daktarės disertacijoje *Tomo Akviniečio kalbos filosofija*. – Kaunas, 2004. RR taikymas Lietuvoje yra atskiro tyrimo objektas.